

ВОБРАЗ НЕБА Ў БЕЛАРУСКАЙ ФРАЗЕАЛОГІІ

Шведова З. В. Образ неба в білоруській фразеологіі.

У статті проаналізовано фразеологізми білоруської літературної мови, об'єднані наявністю однокореневих лексем-компонентів *небо*, *небесний*, *піднебесся*, які репрезентують концепт «небо», що являє собою фрагмент фразеологічної картини світу білорусів. З'ясовано, як у фразеологічних образах поєднуються мова і культура народу, яким чином ці образи транслюють культурну інформацію, як відображають локально-просторову і теологічну парадигму, зокрема поняття *небо*. Акцентовано увагу на виявленні ролі і місця лексики *небо* і похідних від неї *небесний* і *піднебесся*, на створенні образів фразеологічних одиниць для вираження нових значень, а також на відображенні у фразеологізмах сприйняття *неба* людиною для вираження характеристики нових найменувань. Аналіз фразеологічних одиниць, які репрезентують концепт «небо», дає змогу виявити не тільки позначення новим способом здебільшого абстрактних понять, виокремлених як найбільш важливі для правильної організації життя людини, її взаємин у колективі, але й для їх оцінки, переважно негативної, і демонстрації в такий спосіб ціннісних орієнтацій народу.

Ключові слова: фразеологізм, компонент, небо, фрагмент, образ, оцінка, символіка, культура, картина світу.

Шведова З. В. Образ неба в белорусской фразеологии.

В статье анализируются фразеологизмы белорусского литературного языка, объединенные наличием однокоренных лексем-компонентов *небо*, *небесный*, *поднебесье* и репрезентирующие концепт «небо», что представляет один фрагмент фразеологической картины мира белорусов. Устанавливается, как в образах фразеологизмов объединяются язык и культура народа, как образы фразеологизмов доводят культурную информацию единиц при их «прочтении» и как отражены локально-пространственная и теологическая парадигмы понятия небо с преобладанием первой. Акцентируется внимание на выявлении роли и места лексики *небо* и производных от нее *небесный* и *поднебесье*, на создание образов фразеологических единиц с ними для выражения новых значений, а также на отражение в образах фразеологизмов восприятия понятия небо человеком для выражения характеристик и оценок новых наименований. Анализ фразеологических единиц, репрезентирующих концепт «небо», позволяет выявить не только обозначение новым способом в большинстве случаев абстрактных понятий и явлений, выделенных как наиболее важных для правильной организации жизни человека, его взаимоотношений в коллективе, но также для характеристики и оценки, как правило,

отрицательной, этих понятий, явлений, действий и представлении таким образом правил и установок народа.

Ключевые слова: фразеологизм, компонент, небо, фрагмент, образ, оценка, символика, культура, картина мира.

Shvedova Z. V. The image of heaven in Belarusian phraseology.

The article analyzes the phraseological units of the Belarusian literary language, combined with the presence of one-root lexeme components *heaven*, *heavenly* and *the heavens*, representing “the heaven concept”, which represents one fragment of the phraseological worldview of the Belarusians. It is established how the language and culture of the nation are combined in the images of phraseological units, how the images of phraseological units bring the cultural information when they are “read” and how the locally-spatial and theological paradigms of the heaven concept with the predominance of the former are reflected. The paper puts emphasis on therevealing the role and place of the lexeme *heaven* and its derivatives *heavenly* and *the heavens*, the creation of images of phraseological units with them for the expression of new meanings, as well as the reflection in the images of the phraseological units of the perception of *heaven* concept by the human being for expressing characteristics and assessments of new nominations.

The analysis of phraseological units representing the *heaven* concept tallows to reveal not only the new designation mostly abstract concepts and phenomena that are identified as the most important for the proper organization of human life and its relationships in the collective of people, but also to characterize and evaluate these concepts, phenomena and actions and thus to represent the rules and attitudes of people.

Key words: phraseological unit, component, heaven, fragment, image, assessment, symbolics, culture, worldview.

Кожная мова мае сваю ўнікальную семантычную прастору, і толькі ў кантэксце гэтай прасторы можна вызначыць і зразумець спецыфіку пэўнага фрагмента мовы. Нацыянальную карціну свету можна зразумець праз ключавыя словы мовы. Гэта гаворыць аб тым, што ў пэўных словах могуць адлюстроўвацца некаторыя асаблівасці самабытнай культуры народа. Ганна Вяжбіцкая піша, што «значэнні слоў розных моў не супадаюць (нават калі яны, не маючы лепшага, штучна ставяцца ў суаднясенне адно да аднаго ў слоўніках), што яны адлюстроўваюць і перадаюць лад жыцця і вобраз мыслення, характэрныя для некаторага дадзенага грамадства (ці моўнай агульнасці), і што яны ўяўляюць сабой бяспэчныя ключы да разумення культуры» [1, с. 283]. Для таго каб вызначыць, ці з’яўляецца слова адным з ключавых у культуры народа, неабходна ўстанавіць, што дадзенае слова агульнаўжывальнае, часта сустракаецца ў фразеалагізмах, парэміях і іншых крыніцах.

Да ліку такіх ключавых слоў беларускай мовы, несумненна,

можна аднесці слова *неба*, якое валодае не толькі замацаванай за ім сімволікай, але называе канцэпт, пад якім разумеецца сукупнасць ведаў, уяўленняў, паняццяў, асацыяцый, вобразаў і іншых ментальных утварэнняў, што па-рознаму звязаны з семантычнымі катэгорыямі (лексічнае значэнне, значнасць, сэнс) і моўнымі адзінкам, якія ўдзельнічаюць у аб'ектывацыі канцэпту.

Увогуле канцэпт «неба» з'яўляецца адным з канцэптаў глабальнага зместу, які перадае ўяўленні жыхароў планеты Зямля аб засвоенай прасторы ўсяго Сусвету і, у прыватнасці, нябеснай прасторы, і гэтыя ўяўленні не былі статычнымі, яны змяняліся з цягам часу. Пытанне аб тым, як чалавекам асэнсоўваецца прастора і як яна канцэптуалізуецца ў мове, ужо з'яўлялася аб'ектам увагі вучоных. Гэтай праблематыцы прысвечаны шматлікія работы, сярод якіх найбольш працы рускіх лінгвістаў (Аруцюнава 1998, 1999; Гак 2000; Краўчанка 1996; Кобазева 2000; Кубракова 2000; Лотман 1999; Урысон 1998; Шмялёў 2001; Якаўлева 1994 і інш.). Тым не менш вывучэнне таго, як асэнсаванне прасторы – макракосмасу – звязана з асэнсаваннем мікракосмасу яшчэ далёка ад свайго завяршэння. Да таго ж цікавым, на нашу думку, і нават неабходным з'яўляецца разгляд канцэптуалізацыі неба сродкамі беларускай фразеалогіі, паколькі гэтае пытанне ў беларускім мовазнаўстве не ўзнімалася.

Увага да фразеалагічных адзінак акцэнтуюцца на паняцці іх культурнай канатацыі ў пэўнай мове, паколькі фразеалагічнае значэнне істотна адрозніваецца ад, напрыклад, лексічнага значэння слова сваёй ускладненасцю, якая абумоўлена не толькі своеасаблівым сімбіёзам семантычных і кагнітыўных ярусаў, але і тым, што фразеалагізмы – моўныя і культуралагічныя знакі другаснай намінацыі, роля якіх найперш у ацэньванні, у характарыстыцы і выражэнні адносін да таго, што названа. Акрамя таго, даследаванне фразеалагізмаў як знакаў «мовы» культуры, як другасных намінацый – гэта яшчэ і пранікненне ў складаную прыроду фразеалагічнага знака ва ўзаемадзеянні сінхраніі і дыяхраніі яго кагнітыўнай інтэрпрэтацыі. А культурная інтэрпрэтацыя фразеалагічных адзінак спалучае ў адно цэлае моўную семантыку і культурную канатацыю, утвараючы, асаблівае, фразеалагічнае, ці, паводле тэрміна рускага лінгвакультуролога М. Каўшовай, культурна-моўнае, значэнне [2, с. 59].

Акрамя таго, фразеалагізмы – гэта сродак і крыніца пазнання светабачання і светаўспрымання пэўнага народа. Прапанаваны

артыкул прысвечаны аналізу фразеалагізмаў, якія аб'яднаны агульным кампанентам *неба* і вытворнымі ад яго прыметнікам *нябесны* і назоўнікам *паднябессе* і з'яўляюцца рэпрэзэнтантамі канцэпту, вызначэнню іх ролі, усімі разам і кожным паасобку, у канцэптуалізацыі аднаго фрагмента моўнай карціны свету беларусаў. Крыніцай збору вызначанай групы фразеалагізмаў паслужыў «Слоўнік фразеалагізмаў» І. Лепшава [3; 4] як самы поўны збор беларускай фразеалогіі, што адносіцца да літаратурнага ўжытку.

Эмпірычную базу даследавання склалі выдзеленыя 35 фразеалагізмаў, кампанентны аналіз якіх паказвае, што найбольшая частотнасць належыць лексеме-кампаненту *неба* (усяго 26 адзінак), з якіх у дзвюх зафіксавана форма множнага ліку *нябёсы*.

Лексема *неба* ў складзе беларускай лексікі характарызуецца наступным семантычным аб'ёмам: 1) 'атмасфера, якая відна з зямлі – прастора ў форме купала, скляпення'; 2) 'па рэлігійных уяўленнях – месца, прастора, дзе знаходзяцца Бог, анёлы, святыя і пад.' // 'боскія вышэйшыя сілы' [5, с. 351].

У міфалагічнай мадэлі свету *неба* разглядаецца як «верхняя, найбольш сакралізаваная сфера космасу, месца знаходжання Бога (багоў), святых і душ памерлых, змясцілішча нябесных свяцілаў, вільгаці, святла і агню» [6, с. 328].

Як відаць, дамінуючымі пры вызначэнні паняцця *неба* з'яўляюцца дзве характэрныя, ці прыродныя, прыметы – 1) лакальна-прасторавая, г. зн. *неба* як прастора, якая знаходзіцца над зямлёй, але на вялікай адлегласці, і 2) тэалагічная, г. зн. тлумачэнне і ўспрыманне *неба* як месцазнаходжання Бога і боскіх, вышэйшых сіл.

1. Лакальна-прасторавая парадыгма.

Лінгвакультуралагічны аналіз фразеалагізмаў з кампанентам *неба* паказвае, што найбольш актуальнай сферай, якая адлюстроўвае розныя карэляцыі *неба*, з'яўляецца ў першую чаргу лакальна-прасторавая парадыгма.

Неба як прастора характарызуецца найперш паводле сваёй аддаленасці, яно далёкае ад зямлі, што і знайшло адлюстраванне ў фразеалагізмах, з якіх выдзелім *сем вёрст да нябёс і ўсё лесам*; быць, адчуваць сябе *на сёмым (дзясятым) небе*; *як неба ад зямлі і між (паміж) небам і зямлёй*, у аснову якіх пакладзена прымета ўсведамлення чалавекам пра аддаленасць *неба* ад зямлі. Аднак кожны

з гэтых фразеалагізмаў прызваны называць новае паняцце, як правіла, абстрактнага характару, выражаць адносіны чалавека да яго і даваць ацэнку. Так, фразеалагізмы *сем вёрст да нябёс і ўсё лесам* ‘вельмі многа і абы-чаго (нагаварыць, наплесці і пад.)’ [3, с. 194] і *быць, адчуваць сябе на сёмым (дзясятым) небе* ‘бязмерна шчаслівым, вельмі задаволеным (быць)’ [4, с. 95] характарызуюцца агульным матывам вялікай аддаленасці, адлегласці ад неба, наяўнасцю агульнага лічэбнікавага кампанента і выразнай вобразнасцю, але называюць розныя паняцці, даюць ім розныя характарыстыкі, што выяўляюць тое каштоўнаснае, вартаснае, дзеля чаго і ўтвораны гэтыя адзінкі. Першы вызначае вялікую колькасць нагаворанага, сказанага кім-небудзь, а другі – прымету радаснага псіхалагічнага стану чалавека. Розныя ў іх вобразы, характарыстыка і ацэнка, якую нясуць фразеалагізмы: першы, нягледзячы на наяўныя семы ‘вельмі’ і ‘многа’, што матывавана першай часткай новага наймення – *сем вёрст да нябёс* (праз кампанент *сем* фразеалагізм суадносіцца з лічбавым, праз кампанент *вярста* як старажытную меру даўжыні і словаспалучэнне *да нябёс* – з прасторавым і касмічным кодамі культуры), характарызуецца адмоўнай канатацыяй – сема ‘абы-чаго’ нагаварыць (параўн. *Меней гавары, болей пачуеш; Мени слоў, болей справы*), якая асабліва выяўляецца праз вобраз другой часткі – *і ўсё лесам*. Другі фразеалагізм – поўная процілегласць першаму, паколькі яму ўласціва высокая станоўчая канатацыя: ён сімвалізуе стан самага высокага ўзроўню адчування шчасця і радасці чалавека.

Заўважым пра невыпадковасць выбару лічбы сем (адпаведна ў складзе фразеалагізмаў кампаненты *сем і сёмым*), якая з’яўляецца адным з асноўных лічбавых параметраў сусвету, што сімвалізуе паўнату і сукупнасць, дасканаласць, лічыцца асаблівай адзінкай у магаў, філосафаў, займае цэнтральнае месца ў рэлігіях розных народаў.

Так, паводле міфалагічных дадзеных, неба мае сем ярусаў ці цэнтраў, Бог жыве на самым аддаленым, сёмым ярусе, там знаходзіцца рай. Па народных уяўленнях, «святасць (святло) вышэйшага, сёмага, неба дасяжная толькі праведным людзям» [6, с. 328]. Вось і атрымліваецца, што сем верст – гэта вельмі шмат, і гэта як бы добра, але выкарыстанне супрацьлеглага *ды ўсё лесам* (праз кампанент *лесам* фразеалагізм суадносіцца з прыродным і раслінным кодамі культуры), дзе *лес* выяўляе замацаванае за ім сімвальнае значэнне ‘цёмната, незразумеласць, бяссэнсіца’ (параўн. *цёмны лес; як у лесе; у лесе*

гадаваўся). І такі вобраз з дапамогай асацыяцый, што ўзнікаюць пры гэтым, рэалізуе новае значэнне і даводзіць, што шмат сказаць, але без толку, не да месца – гэта нядобра.

А вось быць на сёмым небе – гэта адчуваць радасць, бо стаць, паводле свайго адчування, эмацыянальнага стану набліжаным да радаснага і шчаслівага знаходжання на сёмым небе, дзе жывуць багі, дзе пануе радасць і прыгажосць, у адрозненне ад звычайнага эмацыянальнага стану чалавека, што знаходзіцца на зямлі і які заняты вечнай працай, абцяжараны клопатам і мукамі.

Да фразеалагізма быць, адчуваць сябе на сёмым (дзясятым) небе можна з правам аднесці як блізкі яму паводле агульнага кампанента і станоўчай ацэнкі фразеалагізм *неба ў алмазах* убачыць, пабачыць ‘штосьці жаданае, прыемнае’ [4, с. 94], дзе адчуванне радасці, шчасця перадаецца праз зрокавае ўспрыманне чалавекам чагосьці надзвычайна прыемнага, паколькі ў аснове вобраза ляжыць метафара, якая прыпадабняе штосьці жаданае, тое, што прыносіць чалавеку адчуванне ўзнёсласці, радасці, да неба, якое далёкае, у алмазах. Кампанент *алмаз* як лексема, што абазначае каштоўны камень, бляск якога пераўзыходзіць усе іншыя мінералы, у вобразе фразеалагізма сімвалізуе святло, райскае задавальненне, што зноў узыходзіць да ўспрымання неба як аддаленага месца радасці, святла.

А вось вобраз аднаструктурнага папярэдняму фразеалагізма *неба ў клетку (клетачку)* ‘турма або іншыя месцы зняволення’ [4, с. 94] выразна даводзіць зусім адваротнае, хаця зноў маеца на ўвазе неба як аддаленая ад чалавека прастора. І фразеалагізм выступае стэрэатыпам уяўлення аб месцы зняволення чалавека паводле ўспрымання святла, неба як жаданай далёкай прасторы і як сімвалу волі, свабоды, але праз вокны з кратамі.

Збліжаюцца на аснове матыву адлегласці зямлі ад неба і суаднесенасцю з прасторавым, прыродным і касмічным кодамі культуры і фразеалагізмы *між (паміж) небам і зямлёй* 1) ‘без пастаннага жылля, дзе даўдзецца (жыць, знаходзіцца і пад.)’, 2) ‘далёка ад рэчаіснасці (быць, існаваць і пад.)’, 3) ‘у стане няпэўнасці, неўладкаванасці (быць, заставацца і пад.)’ [4, с. 95]; *вісець паміж (між) небам і зямлёй* ‘знаходзіцца ў хісткім, няпэўным становішчы’ [3, с. 199]; *як неба ад зямлі* ‘вельмі моцна, рэзка (адрозніваецца хто-н. ад каго-н., што-н. ад чаго-н.)’ [4, с. 95]; *ад зямлі адарвацца і да неба не дастаць*

‘прагадаць у жыцці, адышоўшы ад свайго, прывычнага і не прымкнуўшы да іншага, непрывычнага, чужога, але жаданага’ [3, с. 53] і <як, што> *неба і зямля* ‘поўная процілегласць’ [4, с. 95]. Але яшчэ тут выразна выяўляецца матыў супрацьлегласці неба і зямлі, супрацьпастаўлення неба як верху, чужой, невядомай прасторы, дзе знаходзяцца багі, анёлы і «духі» праведнікаў, куды ўзнёсся Хрыстос пасля ўваскрэшання, і зямлі як нізу, але свайго, вядомага, матэрыяльнай сферы, месца пражывання смертных людзей, пад якім размешчаны падземны свет. А ў выніку абзначэнне новых абстрактных паняццяў, і ў кожным выпадку свой вобраз, свая ацэнка.

Так, метафара, у якой адсутнасць прытулку, жылля, як і нерэальнасць успрымання ці няпэўнасць псіхалагічнага стану чалавека прыпадабняюцца знаходжанню чалавека паміж небам і зямлёй, у прасторы, у паветры як у «падвешаным» стане, што, зразумела, адмоўна ацэньваецца (*між (паміж) небам і зямлёй*). І такім вобразам фразеалагізма даводзіцца, што зямля для беларуса разглядаецца як аснова жыцця, рэальнасць успрымання, вядомасць, пазнанасць, сваё, роднае. Вось чаму асуджаецца адрыў ад свайго і такое расцэньваецца як здрада свайму роднаму, сваёй зямлі (*ад зямлі адарвацца і неба не дастаць*). А абраная прыродная метафара, што ляжыць у аснове вобразаў фразеалагізмаў <як /што> *неба і зямля* і *як неба ад зямлі*, супрацьлегласць і адрозненне паміж прадметамі, з’явамі, людзьмі на аснове метафары прыпадабняецца да супастаўлення і адрознення паміж небам і зямлёй. І першы фразеалагізм набыў ролю эталона ў вызначэнні процілеглых з’яў, паняццяў, прадметаў, дзеянняў, а другі – у ролі эталона высокай ступені праяўлення адметнасці, адрознення двух зусім не падобных людзей, прадметаў, з’яў ці паняццяў, як непадобныя неба з яго высокім, духоўным пачаткам і зямля з яе матэрыяльным, зямным успрыманням жыцця.

Неба як верх, як аддалены нябесны купал, які пакрывае зямлю і знаходзіцца ад яе на адлегласці, на аснове асацыяцыі з дахам дома, хаты ўспрымаецца як дах, страх, што і пакладзена ў аснову метафарычных вобразаў фразеалагізмаў *небам крыты* ‘з дзіравым дахам’ [4, с. 616]; *пад адкрытым небам* ‘на вуліцы, не ў памяшканні’ [4, с. 95]; *пад голым небам* ‘на вуліцы, не ў памяшканні’ [4, с. 95], якія перадаюць стэрэатыпнае ўяўленне пра знаходжанне чалавека ў памяшканні, дзе дзіравы дах, ці ўвогуле не ў памяшканні.

Неба як аддаленая прастора з яе адметнасцю адлегласці і разам з

тым як месца боскага, усяго духоўнага, у адрозненне ад вядомай, зямной, прасторы, прадстаўлена ў вобразах некалькіх фразеалагізмаў для абазначэння, характарыстыкі і ацэнкі зямных дзеянняў чалавека, а па сутнасці для фармулявання правілаў арганізацыі жыцця чалавека на зямлі.

Возьмем, напрыклад, фразеалагізм *капціць неба* ‘жыць без мэты, без карысці для другіх, без пэўнай справы’ [1, с. 556], вобраз якога праз кампанент *капціць* суадносіцца з антропным, а праз кампанент *неба* – з касмічна-прасторавым кодам культуры і пабудаваны на аснове метафары, паводле якой жыццё чалавека без працы, без карысці сабе і іншым людзям прыпадабняецца да капчэння неба. І тут фразеалагізм выяўляе вытокі свайго стварэння са старажытным бачаннем свету праз супрацьлегласць верху і нізу. І ўсё, што адбываецца на зямлі, унізе, што і як чалавек робіць на зямлі, заслугоўвае месца душы пасля смерці на небе. А капціць азначае пакрываць неба сажай, што пярэчыць правілам і нормам паводле ўяўленняў пра неба не столькі як высокае, колькі боскае.

Кампанент *неба* ў фразеалагізмах беларускай мовы найбольш суадносіць новыя адзінкі з касмічным і прасторавым кодам культуры, якія шматразова выражаюцца ў фразеалагізмах праз словаспалучэнне *з неба*, што з’яўляецца ўказаннем, адкуль пачынаецца далёкая касмічная прастора, а ў вобразах адзінак – пачынаецца дзеянне, ці ў *неба* як указанне, куды накіравана дзеянне. І неба тут сімвалізуе адметнае, невядомае на зямлі і разам з тым успрымаецца як жаданае, дар Божы, што дазваляе стварыць празрыстыя і надзвычай дакладныя метафарычныя вобразы фразеалагізмаў і ўсё больш заўважнае набліжэнне да тэалагічнага аспекта ўспрымання неба.

Так, фразеалагізм *пападаць (трапляць) пальцам у неба* ‘гаварыць ці рабіць што-н. неўпапад, недарэчна’ [4, с. 180] утрымлівае метафару, што прыпадабняе сказанае неўпапад ці што-н. зробленае недарэчна да пападання пальцам у неба, дзе неба – гэта вялікая, неабмежаваная прастора, а палец – адзінка цела чалавека для ўказання няпэўнага. Фразеалагізм перадае стэрэатыпнае ўяўленне пра беспадстаўнае выражэнне думкі ці недарэчнае дзеянне, работу.

У прыватнасці, у выніку метафарычнага мыслення на аснове прыпадабнення нечаканасці, неспадзяванасці для чалавека ўдару грому з неба да нечаканасці, раптоўнасці якой-небудзь падзеі альбо

паведамлення якої-небудзь навіны, ці ў выніку метафарызацыі параўнання, ствараецца фразеалагізм як *гром (пярун) з (сярод) яснага неба* 1) ‘зусім нечакана, раптоўна. Звычайна пра якое-н. здарэнне, няшчасце, бяду і пад.’, 2) ‘зусім нечаканы, раптоўны. Пра якую-н. падзею, навіну і пад.’ [3, с. 324–325].

Неразуменне чалавекам пэўных ісцін, яго поўная недасведчанасць альбо нечаканасць, раптоўнасць з’яўлення каго-небудзь прыпадабняюцца на аснове антропна-прасторавай метафары да падання чалавека з неба як з чужой прасторы: з *неба (з месяца) зваліўся (-лася, -ліся)* ‘не разумеш таго, што відавочна ўсім’ [3, с. 482]; як *(нібы) з неба зваліўся (спаў, упаў)* ‘зусім нечакана, раптоўна з’явіўся, узнік’ [3, с. 482]. І ў прыведзеных фразеалагізмах зноў выяўляецца супастаўленне неба і зямлі, дзе неба – непазнанае, чужое, а зямля свая, вядомая, а таму неразуменне, няведанне чалавекам таго, што вядома іншым, прыпадабняецца да такога чалавека, які зваліўся з неба; альбо тое, што нечакана, раптоўна з’яўляецца, узнікае прыпадабняецца да прыродных з’яў, вышэйшых сіл, прыпадабняецца да таго, што з’яўляецца з неба (параўн. *як гром з яснага неба; як снег на галаву ці як манна з неба*).

А ў вобразе фразеалагізмаў *зорак з неба не хапае (не хапаў)* ‘мае сярэднія здольнасці, не вылучаецца незвычайным талентам, розумам і пад.’ [4, с. 597] і *хапаць зоркі з неба* ‘здзяйсняць што-н. выключнае, выдатнае’ [4, с. 599] зноў жа супастаўляюцца «верх» і «ніз», «неба» і «зямля», «сваё» і «чужое», бо неба – гэта тая вышыня, якая недасяжная звычайнаму чалавеку, і толькі той, хто надзелены незвычайным боскім дарам (параўн. *нарадзіцца пад ішчаслівай зоркай*), можа выдзеліцца, быць «наверсе» (параўн. *на сёмым небе быць*). А таму гэтыя два фразеалагізмы можна разглядаць як супастаўленне двух эталонаў у вызначэнні звычайнага, неардынарнага, нічым не выдзяляльнага чалавека і такога, які характарызуецца незвычайнымі, бліскучымі дадзенымі, які адораны Богам унікальным розумам, талентам ці чымсьці адметным ад усіх іншых людзей, але гэта дар Божы.

Да іх далучаецца фразеалагізм *узносіць (узнімаць) да нябёс (да неба)* ‘празмерна расхвальваць каго-, што-н.’ [4, с. 559], дзе выяўляецца негатыўная ацэнка такой дзейнасці, як захвальванне, што адмыслова перададзена праз сему ‘празмерна’ ў дэфініцыі і што не падпарадкоўваецца правілу меры, а таму і падпадае пад асуджэнне.

Неба губляе сваю бясконцасць ва ўспрыманні чалавека, калі ён

трапляе ў складаную жыццёвую сітуацыю. Калі неба не здольнае абараніць чалавека, яно ўспрымаецца нязначным па памеры, што зафіксавана ў фразеалагізме *неба з аўчынку здаецца (здавалася, здасца)* ‘становіцца нязносна цяжка ад страху, болю і пад.’ [4, с. 94], які пабудаваны на аснове прыёму літоты.

2. Тэалагічная парадыгма.

Найбольш выразна тэалагічная сфера прымет неба выяўляецца ў вобразах групы фразеалагізмаў, зыходнай крыніцай якіх з’яўляецца тэкст Бібліі, у прыватнасці, звесткі пра манну нябесную як дар Бога яўрэям у час іх саракагадовага блукання па пустыні да сваёй «зямлі абяцанай».

Манна нябесная, якая штодзённа падала з неба разам з расой, набыла сакральны сэнс, а ў метафарычных вобразах фразеалагізмаў яна прыпадабняецца да жаданага, асабліва важнага ў жыцці чалавека ці багацця падазронага характару (*манна нябесная; чакаць манны з неба* ці *чакаць манны нябеснай* ‘(чакаць) малаверагоднай дапамогі, падтрымкі, вынікаў’ [4, с. 20]), да ўяўлення аб лёгкасці здабывання неабходнага (*манна з неба сыплецца (падае)* і *манна нябесная сыплецца (падае)* ‘каму-н. вельмі лёгка, само сабой дастаюцца сродкі для пражыцця, набытак і пад.’ [4, с. 20]) ці перадачы высокай ступені інтэнсіўнасці жадання цуда (*чакаць як манны нябеснай* ‘з вялікім нецярпеннем, вельмі моцна’ [4, с. 20]).

Прыземлена на фоне папярэдніх, асабліва фразеалагізмаў з кампанентам *нябесны* гучыць уласнабеларускі фразеалагізм *валіцца (падае) з неба* ‘лёгка дастаецца каму-н.’ [3, с. 171], дзе вобраз створаны на аснове алюзіі з біблейскім аповедам і вобразамі папярэдніх фразеалагізмаў, але на аснове абранай метафары ў яго вобразе даводзіць, што ўсё тое, што чалавеку дастаецца без намаганняў, без прыкладання розуму і працы, прыпадабняецца да таго, што звалілася яму з неба. І фразеалагізм *валіцца (падае) з неба* перадае стэрэатыпнае ўяўленне пра бесклапотнае набыццё матэрыяльных выгод, само сабой прыходзячых удачы і выгады.

Калі ў фразеалагізмах *чакаць манны з неба* ці *чакаць манны нябеснай*, альбо *манна з неба сыплецца (падае)* і *манна нябесная сыплецца (падае)* скарыстоўваюцца варыянты з *неба*, ці *нябесны*, тым самым вызначаючы прыналежнасць да прасторава-лакальнага, ці рэлігійнага, біблейскага, аспекта ў характарыстыцы чалавекам неба,

то яшчэ ў некалькіх новых адзінках ужыты кампанент *нябесны*, і яны выразна актуалізуюць тэалагічную прымету і характарызуюцца святасцю і велічнасцю. Да іх адносяцца назоўнікавы фразеалагізм *царства нябеснае* ‘рай, замагільнае жыццё ў раі’ [4, с. 622] і такі ж выклічнікавы фразеалагізм, што ўжываецца пры ўпамінанні нябожчыка як пажаданне яму замагільнага жыцця ў раі, што сваімі вытокамі абавязаны тэксту Евангелля ад Матфея: «...покайтесь, ибо приблизилось Царство Небесное» ці «Царство небесное силою берется, и употребляющие усилие восхищают его». Дзеяслоўны фразеалагізм *пускаць у царства нябеснае* ‘забіваць, знішчаць’ [4, с. 279], служыць для вобразнага наймення дзеяння з тым шкадаваннем і вызначэннем забітаму царства нябеснага, г. зн. паслясмяротнага месца ў раі праведных, бо чалавек не памёр сваёй смерцю, а забіты. Усе тры фразеалагізмы праз кампаненты *царства нябеснае* суадносяцца з рэлігійным і прасторавым кодамі культуры, абазначаючы месца душы забітага, а апошні праз кампанент *пускаць* – з антропна-дзеясным. І ўсе яны характарызуюцца высокай станоўчай канатацыяй.

Адметны вобраз ілюструе фразеалагізм *нябесная канцылярыя* ‘неба як месца фарміравання надвор’я’ [3, с. 553], які паводле кампанента *нябесны* далучаецца да другой групы адзінак, а паводле вобраза і семантыкі знаходзіцца на мяжы прасторавай і тэалагічнай парадыгмы. У фразеалагізме паводле падабенства канцылярыі як дзяржаўнай установы з яе службовымі асобамі, што вызначаюць справы людскія, прадстаўлена нябесная канцылярыя, дзе ўсе праявы атмасферных ападкаў, тэмпературы, увогуле надвор’я на зямлі вызначаюць непадуладныя людзям вышэйшыя сілы. У аснове вобразе ляжыць метафара, што прыпадабняе месца дзеянняў багоў да нябеснай канцылярыі, і фразеалагізм служыць для жартоўнага абазначэння залежнасці надвор’я ад вышэйшых сіл, неба і разам з тым прызнання сілы і ўлады багоў.

І адзін фразеалагізм утрымлівае кампанент *паднябессе* – *лунаць у паднябессі* (*у надхмар’і, у эмпірэях*) ‘бясплённа марыць, не заўважаючы навакольнага’ [3, с. 662], дзе вобразна перададзена безвыніковасць мар чалавека, што звязана з уяўленнем аб адлегласці (пад небам) і немагчымасці дасягнуць неба, з другога боку, тут знаходзяць адлюстраванне ўяўленні пра мары як райскае жыццё, што не адпавядае зямному, а таму фразеалагізм і перадае стэрэатыпнае ўяўленне пра бясплённасць мар, якія «адарваліся» ад зямнога жыцця

як рэальнасці іх здзяйснення.

Такім чынам, вобраз неба ў складзе вобразаў фразеалагізмаў толькі з кампанентамі *неба, нябесны, паднябессе* паўстае перад намі як прастора без межаў, аддаленая і супрацьлеглая зямлі, як чужая і недасяжная, і разам з тым як месца багоў, райскага жыцця.

Літаратура

1. Вежбицкая А. Понимание культур через средство ключевых слов / А. Вежбицкая. – М. : Языки славянской культуры, 2001. – 288 с.
2. Ковшова М. Л. Лингвокультурологический метод во фразеологии. Коды культуры / М. Л. Ковшова. – М. : Книжный дом ЛИБРОКОМ, 2012. – 456 с.
3. Лепешаў І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. Т. 1. А-Л / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 672 с.
4. Лепешаў І. Я. Слоўнік фразеалагізмаў : у 2 т. Т. 2. М-Я / І. Я. Лепешаў. – Мінск : Беларус. энцыклапедыя імя П. Броўкі, 2008. – 704 с.
5. Тлумачальны слоўнік беларускай мовы : у 5-ці т. Т. 3: Л-П. / Рэд. тома П. М. Гапановіч. – Мінск : Гал. рэд. Беларус. сав. энцыклапедыі, 1979. – 672 с.
6. Міфалогія беларусаў : энцыклапедычны слоўнік / склад. І. Клімковіч, В. Аўтушка ; навук. рэд. Т. Валодзіна, С. Санько. – Мінск : Беларусь, 2011. – 607 с.

Стаття надійшла до редакції 19.09.2017 р.